

8. Шиняева О. В., Гоношилина И. Г., Зосименко И. А. // Социология. Ульяновск: УлГТУ, 2011. – 184 с.
9. Електроний ресурс. – Режим доступу: <http://orebenkah.ru/odarennye-deti/dissinhronija-razvitiya-odarennogo-rebenka.html>
10. Електроний ресурс. – Режим доступу: <http://docplayer.net/67463632-Ne-vsi-rani-viyini-vidimi-prote-usi-potrebuyut-zcilennya.html>

Пальчинська Мар'яна Вікторівна – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії Одеського національного морського університету

УДК: 114+141+303.09

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРОСТОРУ І ЧАСУ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ В СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ УМОВАХ

У статті аналізуються генезис категорій «простір» і «час», а також їх концептуальний зміст на різних етапах розвитку філософської думки. Розглянуто видозміни соціокультурного простору сучасного суспільства під впливом таких процесів, як інформатизація та віртуалізація. Віртуальний простір і віртуальний час позначені як специфічні форми соціального і особистісного буття.

Ключові слова: простір і час, віртуалізація, інформатизація, соціокультурний простір, суспільство.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПРОСТРАНСТВА И ВРЕМЕНИ И ИХ ОСОБЕННОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ УСЛОВИЯХ

В статье анализируются генезис категорий «пространство» и «время», а также их концептуальное содержание на разных этапах развития философской мысли. Рассмотрены видоизменения социкультурного пространства современного общества под влиянием таких процессов, как информатизация и виртуализация. Виртуальное пространство и виртуальное время обозначены как специфические формы социального и личностного бытия.

Ключевые слова: пространство и время, виртуализация, информатизация, социокультурное пространство, общество.

SOCIAL-PHILOSOPHICAL INTERPRETATION OF THE SPACE AND TIME AND THOSE SPECIALIZATIONS IN MODERN SOCIALCULTURAL CONDITIONS

In the article analyzes the genesis of the categories «space» and «time» as well their conceptual content in different stages of the development of philosophical thought. It are considered modifications of the sociocultural space of modern society under the influence of such processes as informatization and virtualization. Virtual space and virtual time are designated as specific forms of social and personal being.

Key words: space and time, virtualization, informatization, sociocultural space, society.

Актуальність дослідження соціального простору та часу на даному етапі зумовлена об'єктивними змінами соціокультурного простору сучасного суспільства, що відбуваються останнім часом під впливом масового впровадження комп'ютерних технологій, які продукують віртуальний простір.

Метою даної роботи є аналіз видозміни просторово-часового континуума, у якому відбувається соціальна взаємодія в сучасних умовах під впливом глобальних трансформаційних процесів, одним з яких є віртуалізація.

Ступінь наукової розробки проблеми. Простір як поняття у царині філософії

досліджувалася протягом досить тривалого часу. Окремі аспекти простору були проаналізовані в ряді робіт Аристотеля, Платона, Г.-В. Лейбніца, І. Канта, О. Шпенглера, П. Штомпки, О. Лосєва, П. Флоренського та ін. У соціокультурному контексті окреслена проблема аналізується П. Бурдьє. Простір та час у віртуальному просторі аналізується у роботі А. Назарчука. Феномен віртуального часу досліджувався у роботах М. Кастельса. Однак трансформаційні процеси, притаманні сучасному суспільству у глобальному масштабі, актуалізують дослідження проблеми простору та часу, зокрема їх видозміни в умовах віртуалізації.

Загальне викладення матеріалу. Категорії простору і часу відносяться до найбільш фундаментальних категорій філософії. Це характеризує той факт, що на певному щаблі розвитку культури в давніх міфологічних, релігійних і філософських системах, вони розглядалися як невід'ємні онтологічні атрибути світу. Вищезазначені категорії перебувають у нерозривному зв'язку з проблемою буття.

Виявлення специфічних властивостей часу і простору дозволяє виявити загальні природно-соціальні характеристики людської життєдіяльності: її певну автономність, самоврядність, свободу, тобто характеристики, безпосередньо пов'язані з необхідністю конкретно-історичного прогнозування, знаходження конструктивних шляхів сучасного соціокультурного процесу: «...такі механізми відображення часу, як сприйняття часової послідовності і далеких часових перспектив, вимірювання часу, уявлення про абстрактні поняття гомогенного та континуального часу характерні тільки для людини, є результатом тривалого ходу пізнання» [3, с. 23-24].

В античній філософії єдність динамічного і статичного аспектів часу в рамках субстанціальної концепції (Фалес, Ксенофан, Парменід, Зенон, Платон) утворює темпоральну картину світу. Динамічна концепція часу (Геракліт) пов'язана з ідеєю закономірного розвитку всесвіту, в якій два космоси – об'єктивний і суб'єктивний – існують у своїх специфічних просторі і часі. Атомістична концепція часу (Демокріт, Епікур) відповідно до атомізму простору відстоює атомістичну природу часу.

Специфіка сприйняття простору в Античності в тому, що світ уявлявся як сукупність дискретних, практично не пов'язаних між собою матеріальних об'єктів. Відчуття простору як середовища, що охоплює і включає в себе всі елементи буття, було відсутнє: «Античність, в силу відсутності всеохоплюючої просторової єдності, повинна розплачуватися за кожне підкреслення просторовості применшенням принципу тілесності...; світ античного мистецтва, оскільки в ньому відмовляються від передачі міжтелесного простору, постає порівняно із сучасним більш міцним і гармонічним; але як тільки ми починаємо вмикати зображення простору, тобто, насамперед у ландшафтних зображеннях, цей світ стає дивно нереальним, суперечливим» [12, с. 60]. Простір, як середовище соціального буття, пропорційний людині. В Античності, як пізніше в середньовіччі, сфера існування людини розумілася обмеженим жорстким небокраєм, розміри якого з часом поступово збільшувалися: «Грецьке розуміння сутності тіла, місця у просторі, зв'язку між тілом та місцем розташування тіла у просторі ґрунтується на іншому тлумаченні існуючого і відповідно до цього обумовлює інший спосіб бачення процесів, що відбуваються у природі, та інший спосіб запитування про них» [19, с. 261].

Прийнято вважати, що поняття простору в європейській філософській традиції вперше зустрічається у Платона, який формулює конструкцію світобудови таким чином: «є тотожна ідея, непороджена і негинуча, яка нічого не сприймає в себе звідки б то не було і сама ні в що не входить, незрима і по-іншому ніяк не відчувається, проте віддана на піклування думки. По-друге, є щось подібне цій ідеї і носить те ж ім'я — відчутне, народжене, яке вічно рухається, що виникає у певному місці і знову з нього зникає, і воно сприймається за допомогою думки, сполученої з відчуттям. По-третє, є ще один рід, а саме простір» (Тимей 52). Сучасні дослідники простежують спадкоємність області ідей Платона від вчення про буття Парменіда, а світу чуттєвих речей – від потоку вічного становлення, народження і загибелі, описаного

Гераклітом: «Парменідівську характеристику буття Платон переносить на свої «ідеї». Це – їх вічність, самототожність, безвідносність, непідвладність визначень простору і часу, єдність і цілісність. Навпаки, гераклітову характеристику буття Платон переносить на світ чуттєвих речей. Це їх безперервна мінливість, перетворення в інше, їх відносність, визначеність умов простору і часу, множинність і дрібність» [1, с. 195].

Уявлення Платона про час беруть свій початок з основ поглядів елеатів і атомістів. Буття, яке не має виникнення, вічно і поза часом. Цій умосягненій реальності протистоїть світ думок, в якому протікають процеси виникнення і знищення, і в якому плине час. Час виник разом із небом і неподільно пов'язаний з ним, тобто вимірюється рухом небес. Платон розглядає час як рухомий образ вічності. Він не заперечує реальність минулого або майбутнього часу, він лише заперечує доцільність самого поділу часу на минуле, сьогодення і майбутнє в додатку до світу ідей – «цей світ має весь час відразу, в його цілісності і неподільності» [16, с.477].

Ідея числової сформованості часу та його вимірюваності за допомогою обертання неба отримала подальший розвиток у вченні Аристотеля. Аристотель відразу не дає завершеного вчення про простір і час, розгортаючи складний процес поступового пізнання сутності цих фундаментальних категорій. Аристотель починає із загального питання про існування часу, а потім трансформує його до питання про існування «часу, який ділимо»: «Тепер» Аристотеля не просто елемент розриву, а більшою мірою елемент зв'язку, що континуалізуючий тимчасову тривалість: час і безперервний через «тепер», і розділяється «тепер» [2, с.96]. В аналізі часу немає місця руху, що визначає його статичність. Аристотель приходить до висновку, що простір, час і рух безперервні, «...оскільки ні час не складається з «тепер», ні лінія з точок, ні рух з моментальних переміщень» [2, с.122]. Подальший аналіз часу ведеться Аристотелем вже на фізичному рівні розгляду, де основну увагу зосереджено на взаємозв'язку часу і руху: «Ми і час розпізнаємо, коли розмежовуємо рух, визначаючи попереднє і наступне, і тоді говоримо, що минув час, коли отримуємо чуттєве сприйняття попереднього і наступного в русі» [2, с. 95]. Аристотель виробив категоріальний і логічний апарат наукового дослідження, розвинув продуктивні концепції часу та простору, які органічно поєднали статичні, динамічні і циклічні рівні в їх структурі.

Християнська теологія сприйняла геоцентричну систему світу Аристотеля, удосконалену Птолемеєм, основні постулати якої щодо просторово-часових характеристик світостворення можна виразити таким чином: простір скінченний; порожнього простору не існує; простір розпадається на два рівні, які підпорядковуються різним закономірностям, мають різні структури і не проникають один в одного; час нескінченний. Вічність світу і, відповідно, нескінченність часу вступала в конфлікт із догмою християнства про створення світу – відповідно до біблійного креаціонізму було прийнято положення про скінченність часу.

Августин розглядає співвідношення вічності і часу в душі неоплатонізму, а потім переходить до аналізу перипатетичної доктрини про те, що минуле вжне існує, а майбутнє ще не існує, існує лише непротижне, миттєве «тепер», теперішнє, яке спрямовується до небуття. Далі він розвиває уявлення про сьогодення минулого і сьогодення майбутнього, які, за його думкою, повинні використовуватися замість традиційного поділу часу на минуле, сьогодення і майбутнє. Абсолютним Августин вважав не той суб'єктивний час, що задається через періодичні рухи природних об'єктів, а час у душі, який вимірюється не послідовністю подій, а враженнями. Час у душі абсолютний у силу того, що душа людини містить істину світу і причетна до Абсолюту: «Поміщення часу в духовну сферу – це не применшення важливості або об'єктивності його, а, навпаки, вказівку на його приналежність до істини світу через душу людини» [3, с.133]. Розмірковуючи про природу часу, Августин зробив висновок про те, що плин часу є не фізичною, а психологічною реальністю.

У вченні Миколи Кузанського космос набуває не геоцентричний, а теоцентричний характер. Центр космосу знаходиться в будь-якій точці нескінченного простору, «...оскільки скрізь і всюди бог» [14, с.97]. У цьому сенсі християнському світогляду більш відповідає

вчення про нескінченність Всесвіту і про множинність світів. У своїх дослідженнях «позачасового буття», «вічності» і «часу» середньовічна філософія поступово підходила до класичної концепції абсолютного і відносного часу. Для виявлення механізму трансформації «вічності» схоластів в абсолютний час класичної фізики необхідно звернутися до просторово-тимчасових уявлень епохи Відродження.

Зростаюча масовість включення простору в картину світу фактично і по суті означала початок нової епохи – Відродження. Відкриття епохи Відродження формалізували факт осягнення людиною нескінченності світу, сповнювали надією в безмежність можливостей розуму і волі. З цього моменту розвиток просторовості знаходить в європейській історії стійко поступальний характер: «Шлях від замкненого світу стародавніх до відкритого всесвіту нового часу був пройдений із дивовижною швидкістю» [10, с. 10]. Таким чином, простір остаточно закріплюється як елемент і об'єднуюча структура суцього.

В епоху Відродження і Нового часу стався поворот до фізики часу, тобто до проблем його операціонально обумовлених властивостей, зокрема, до проблем рівномірності плину часу і способів його вимірювання (М. Коперник, Дж. Бруно, Г. Галілей, І. Ньютон). У контексті співвідношення тривалості час представлено як модус мислення (Р. Декарт, Б. Спіноза). У субстанційній концепції Ньютона простір і час, передусім, розуміються як існуючі «самі по собі», незалежно від речовинно-енергетичних процесів і подій, що відбуваються, при цьому абсолютний час відрізняється від відносного, вимірюваного за допомогою годинника. Реляційна концепція простору і часу отримала розвиток у теорії Лейбніца. Ідеалістична концепція часу трактує час або як апіорну форму чуттєвого сприйняття (Кант), або як функцію свідомості (Шеллінг, Гегель), або як спосіб сприйняття феноменів навколишнього світу (Пірсона). Характерним для цих концепцій є об'єктивність часу і його існування незалежно від руху чи зміни матеріальних об'єктів.

В умовах нескінченного Всесвіту унікальні способи вимірювання втрачають сенс. На думку Дж. Бруно, «...в нескінченному Всесвіті будь-які масштаби часу виявляються відносними і залежать від точки зору спостерігача, оскільки немає і не може бути якихось граничних сфер, які могли б поставити універсальний і абсолютний ритм подій світу» [4, с.295]. Важливо відзначити одне нововведення у самій постановці проблем часу в епоху Відродження: концепція Коперника створила необхідні умови для спільного аналізу часу і вічності як рівноправних аспектів єдиного світу: «Нескінченність – метрична властивість часу, вона характеризує тривалість, протяжність; вічність – топологічна властивість, що характеризує «пристрій», структуру часу ... «як цілого»» [3, с. 133]. Декарт дає подальший розвиток уявлення про два часи в контексті тривалості і часу. Об'єктивної тривалості відповідає «час як модус мислення» [6, с. 451]. Весь темпоральний комплекс Декарта, як і частині інших мислителів, може бути представлений такими компонентами як: вічність, яка вона співвластива богу; тривалість, співвластива матеріальному світу; час, співвластивий людині, бо є модус мислення. У «Метафізичних роздумах» Декарт розвиває теорію дискретного часу «...для того, щоб зберігатися в усі миті своєї тривалості, субстанція потребує тієї ж сили і тієї ж дії, які були б необхідні для її породження і створення заново, в тому випадку, якби вона ще не існувала» [7, с.52-53]. Ця темпоральна концепція була в подальшому розвинена Ньютоном, який органічно пов'язав її з механічною теорією.

Ньютон розмежовує у своїй системі два типи часу: абсолютний та відносний. Абсолютний, істинний, математичний час за самою своєю суттю, без жодного відношення до чого-небудь зовнішнього, протікає рівномірно й інакше називається тривалістю [15, с.30]. Абсолютний час Ньютон називає не тільки істинним, але і математичним. У цьому полягає важлива відмінність темпоральних поглядів Ньютона: до нього справжній час інтерпретувався як тривалість, іноді нескінченний час або вічність у статичній нерухомості. Цей час потім отримував способи вимірювання або за допомогою періодичних природних рухів (час, співвластивий Природі), або за допомогою душі тощо (час як психологічна конструкція або модус мислення), що давало час відносний.

Ньютон вперше чітко розмежував абсолютний і відносний простір. Абсолютним він вважав простір, який за своєю сутністю «безвідносний до будь-чого зовнішнього, залишається завжди однаковим і нерухомим» [15, с. 31]. Відносний простір безпосередньо пов'язаний з людиною і світові або якусь обмежену частину абсолютного простору, «який визначається нашими почуттями за положенням його відносно деяких тіл і який у повсякденному житті сприймається за нерухомий простір» [15, с. 31]. У своїх дослідженнях Ньютон цікавився, насамперед, абсолютним простором, яким у його інтерпретації ставав платонівський Хаос. Відносний час Ньютон вводить відповідно до відносного простору, при цьому відносні простір і час є емпіричними аналогами абсолютних простору і часу. Створена Ньютоном концепція простору і часу панувала в науці аж до кінця XIX ст. У XX ст. в теорії відносності ця концепція була істотно переглянута і розвинена. Вплив на становлення концепції простору та часу також надали просторово-часові уявлення Лейбніца, Канта і Гегеля.

Г.-В. Лейбніц вважав, що весь простір заповнений рухомою матерією, яка значною мірою володіла властивостями рідини: «...Ідеї ... простору ... отримуються нами скоріше від здорового глузду, тобто від самого духу, оскільки це ідеї чистого розуму, мають, однак, відношення до зовнішнього світу і усвідомлюються нами за допомогою почуттів» [11, с.127-128]. Проекції божественних ідей у світ поставали для нього у вигляді точок-монад, які розміщувалися у математичному просторі декартових координат. Наповнені божественним духом монади зв'язувалися з матеріальними тілами, знаходячи якість душ. Матриця, утворена монадами, не тільки породжувала одухотворену субстанцію, але і робила можливими безліч точок зору на світ: «Кожна монада бачить світ у певній перспективі, яка властива тільки їй» [11, с. 695]. Лейбніц розвиває реляційну концепцію простору і часу, оригінальність якої полягає в тому, що його просторово-часові уявлення обумовлені специфікою монадології. Виходячи із принципу встановленої гармонії, Лейбніц постулює однаковий порядок часу для монад, які за необхідності синхронізовані, оскільки кожна з них відображає Всесвіт. Незважаючи на реляціонізм концепції Лейбніца, в його системі містяться й уявлення про абсолютний простір та універсальний час [18, с.54].

І. Кант у докритичний період розробляє важливу космологічну модель на основі теорії Ньютона, в якій функціонує концепція «порожнього простору» [3, с.161], і вже у критичний період розвиває власну оригінальну просторово-тимчасову концепцію. Час у вченні Канта не є емпіричним поняттям, виведеним із досвіду, а розглядається як апіорне, необхідне уявлення, що лежить в основі чуттєвого споглядання. Час трактується як «...одномірне різноманіття, частини якого перебувають у певній послідовності» [8, с.136]. Час виступає як суб'єктивна і необхідна умова чуттєвості, як апіорні форми споглядання, що визначають його емпіричну реальність лише стосовно до світу явищ (феноменів), і не відносяться до речей-в-собі (ноуменам), які є позачуттєвою основою явищ. Виступаючи апіорною формою споглядання, час є координуючим фактором, що представляє світ явищ у часовій формі, тобто є певною системою відносин.

Кант трактував простір як форму чуттєвості і включав її у процес пізнання: «За допомогою зовнішнього почуття (властивості нашої душі) ми уявляємо собі предмети, які знаходяться поза нами, і притому завжди у просторі. У ньому визначені ... їх зовнішній вигляд, величина і ставлення одне до одного» [8, с. 129]. Простір, за Кантом, має пріоритет відносно до об'єктів, які знаходяться в ньому і не залежить від них. Він являв «абсолютно перший формальний принцип світу, який чуттєво сприймається, не тільки тому, що завдяки його розумінню фрази об'єкти Всесвіту можуть бути феноменами, але головним чином з тієї причини, що він за суттю своєю є єдиним загальним принципом, що охоплює все, що ззовні є доступним почуттям, і тому ставити принцип загальності, тобто такого цілого, яке не може бути частиною чогось іншого» [8, с. 406]. Також Кант говорив про існування абсолютного світового простору, який «володіє власною реальністю незалежно від існування будь-якої матерії і навіть в якості першої основи, можливості її складання» [9, с. 372] та обмеженого простору як частини абсолютного: «...тільки в даному нескінченному просторі та часі будь-

який певний простір та час можуть бути вказані за допомогою обмеження; і точка, і момент не можуть бути мислимі самі по собі, а досягаються тільки у даному вже просторі та часі як їх межі» [9, с.407]. Кант посилював роль спостерігача, віддаючи пріоритетну роль чуттєвому сприйняттю у формуванні світоглядної картини. При цьому він звертав увагу на те, що простір був функцією сприйняття матеріальних об'єктів, залишаючись у чистому вигляді за межами емпіричного досвіду: «Простір є суб'єктивною формою споглядання зовнішніх предметів, зовсім не зовнішній предмет, і в цьому відношенні він не наповнений і не порожній (ці предикати належать до визначень об'єкта, від яких ми тут відволікаємося). Але простір, як предмет зовнішнього споглядання, є або тим, або іншим. Оскільки небуття предмета сприйняття не можна сприйняти, то пустий простір не може бути предметом досвіду» [9, с. 597].

Як вже було зазначено вище, альтернативу субстанціальній теорії склала реляційна концепція простору і часу, згідно з якою простір і час описують лише відносини між матеріальними об'єктами і не мають права на самостійне існування в їх відсутності: «Час і простір існують у певних відносинах фізичних об'єктів, і ці відносини не тільки вносяться нами, а існують у зв'язку і у взаємній залежності явищ» [13, с. 71]. Мах не лише вказував на існування ближньої зони: «Зоровий простір швидше схожий на побудови метагеометрів, ніж на простір Евкліда» [13, с. 327]. А. Ейнштейн замість ньютонівського розуміння універсального часу обґрунтував уявлення про локальний час, що залежить від швидкості руху даної системи порівняно з іншою рівноправною системою. Ейнштейн обґрунтував уявлення про фізичні час і простір, показав неподільний взаємозв'язок просторових і часових вимірів, що отримало своє завершення в концепції чотиривимірного простору-часу.

У ХХ столітті реляційна концепція отримала нове емпіричне підтвердження зі створенням теорії дисипативних систем. У протилежність геометричного підходу В. Пригожиним був розвинений системно-структурний підхід до феномену часу. Він виходив з передумови, що незворотність і другий початок термодинаміки про зростання ентропії є фундаментальними постулатами, застосовними до аналізу процесів, що діють не тільки на макро-, але і на мікрорівні. Пригожин розробив концепцію системного внутрішнього, історичного часу, який є т. з. «віком системи». Пригожин послідовно розвинув концепцію внутрішнього часу для класичних динамічних систем із сильною нестійкістю [17, с.58]. У рамках даної концепції описуються тільки незворотні співпроцеси, в яких єдина зміна, що відбувається, – це скочування (згортання) на максимум ентропії. Таким чином, концепція внутрішнього часу як певного віку системи, носить нелокальний характер і заснована на ентропійному принципі. Термін «простір» вживається в даній концепції як чотиривимірний простір-час причинно пов'язаних подій. Зв'язність ентропійного простору визначається довжиною просторової та часової кореляції багаточастинної системи [20, с.128].

Поряд із фізичним часом необхідно існує системний час систем, що самоорганізуються, оскільки зміни, що відбуваються у відкритих дисипативних системах, включають у себе фазові переходи, біфуркації, структурогенез, ускладнення, ієрархічну перебудову, моделювання процесів у самій системі та у навколишньому середовищі. Як тільки життєвий потенціал системи вичерпає себе, і вона розпадається, час зупиняється. Таким чином, внутрішній системний час за Пригожиним – це індивідуальне середовище існування об'єкта, на відміну від простору, – колективного фактора співіснування об'єкта.

Хайдеггер М. час у фізичній науці характеризував як якусь «калькуляцію» часу за подобою простору: «тимчасовий простір, зазвичай розуміється в сенсі вимірних проміжків між двома моментами часу, є результатом калькуляції часу» [19, с.92]. В екзистенційно-онтологічному підході до феномену часу М. Хайдеггера час може вимірюватися через інформацію (у термінах «майбутнього») або через ентропію (у термінах «минулого»). Поняття «відкрита система» передбачає відкриту майбутньому систему – в її взаємозв'язку з інформацією.

Саме так розуміє час Хайдеггер: як відкритий горизонт, як унікальні своєю асиметричністю відносини майбутнього, минулого і теперішнього, як «наскрізне

промірювання подавання майбутнім минулого – минулого майбутнього, і взаємним ставленням обох дається просвіт відкритого» [19, с. 92]. Для часу такої системи момент «зараз» характеризується тривалістю, в якій співіснують історично стійкі форми минулого і потенційні можливості майбутнього. Внутрішній час системи є додатковим часом, який виникає через асиметрію відносин минулого і майбутнього. Хайдеггер буття і час розглядає як взаємодоповнюючі категорії: «Буття і час визначаються взаємно, однак так, що про кожний з них можна говорити таким чином: про буття не можна говорити як про тимчасове, а про час не можна говорити як про суще» [19, с.82]. Такий підхід дає також можливість відрізнити реальне від спостережуваного. Так виникає політемпоральний світ, в якому безліч відкритих систем співіснують, відтворюються у подіях, перебуваючи на різних фазах індивідуального часу.

В умовах віртуалізації суспільства соціокультурний простір набуває невід'ємного структурного елементу, а саме – віртуального простору. В цьому контексті простір частково є віртуальним у широкому сенсі, оскільки існує та підтримується у взаємодії, включає елементи не тільки матеріально-речового, а й ідеального характеру. В якості прикладу можна навести поліонтичність світу та концепцію «можливих світів».

Потреба у специфічному соціальному просторово-часовому узагальненні виражена в концепції мережевого (інформаційного) суспільства М. Кастельса, в якій суспільство ототожнюють із соціальною структурою, зводиться до трьох загальних компонентів: простору, часу, технології. Простір ресурсних потоків є панівною просторовою формою мережевого суспільства, яка надбудовується над фізичним простором місць. Мережеве суспільство створює нову темпоральність – «позачасовий час», породжений спробами інформаційних мереж анігілювати час. У роботах М. Кастельса вживається словосполучення «передчасний час», за допомогою якого відзначається той факт, що відтепер минуле, сьогодення і майбутнє не пов'язані послідовністю, що вони практично з'єднані разом. М. Кастельс, що досліджує феномен «віртуального часу», стверджує, що в інформаційному суспільстві час не тільки стискається, але й відповідним чином «обробляється». Таким чином, соціальний час і простір – це не просто послідовність подій, це фундаментальні параметри, компоненти суспільства, конституюючі його в цілому, доповнюють фізичний час і простір, які включають його і включені в нього. Значне місце в концепції Тоффлера приділено поняттям час і простір, уявлення про які впливають на щоденні соціальні практики і патерни комунікації. Тоффлер вважає, що культура «третьої хвилі» змінює уявлення людини і про те, і про інше. «Друга хвиля» цивілізації пов'язувала повсякденне життя з основними ритмами машин. Люди приходили на роботу в той самий час, приймали їжу в той самий час і т. д. «Третя хвиля», на думку Тоффлера, кинула виклик цій механічній синхронізації з темпом машини, замінивши більшу частину основних соціальних ритмів.

Зміна уявлень про простір і час в інформаційному суспільстві пов'язана передусім з тим, що комп'ютерні й інформаційні технології колосально розширили життєвий простір людини. Однією з характерних особливостей віртуального простору присутності є позачасове існування. При всій своїй мінливості, плинності, віртуальний простір існує для користувача «...суто актуально, тут і тепер, не маючи минулого і майбутнього» [5, с. 143]. Нове інформаційне середовище і забезпечує необхідні кошти і ресурси як для управління соціальним життям, так і для основ самої її можливості, формує простір, який одночасно є і простором референцій, і простором примусу. В культурі інформаційного суспільства покінчено з розумінням простору як з унікальним і єдино можливим простором, і з розумінням часу як лінійного і безперервного процесу. В багатшаровому гіперпросторі, заснованому на інтеграції комп'ютерних мереж, соціальні освіти позбавляються свого культурного, історичного, географічного значення і реінтегруються у функціональні мережі. Це багатшаровий гіперпростір змінює уявлення про час, стає гнучким і безструктурним.

Віртуальний простір стає невід'ємним атрибутом сучасного суспільства. Він визначає вектори соціальних перетворень у різних соціальних сферах – економіці, політиці, культурі, релігії тощо, динаміка яких корелює з особливостями конкретного суспільства, а також

впливає на соціалізацію особистості і її соціальну діяльність. Можна констатувати конвергенцію соціального та віртуального простору як невід'ємний атрибут буття сучасної людини, що призводить до екстраполяції феноменів, властивих спочатку тільки віртуальному простору, у простір соціальний. Сукупність цих тенденцій свідчить про формування так званої «соціальної віртуальності». Віртуальний простір може виступати як один із факторів, що істотно впливають на соціалізацію особистості. Це супроводжується засвоєнням системи норм і правил, відмінної від подібної системи соціального простору. За допомогою включеності у віртуальний простір також змінюються система ціннісних орієнтацій, потреби, мотивація тощо.

Віртуальний простір дозволяє розширювати межі соціального простору. В силу об'єктивних відмінностей віртуального і реального просторів з їх істотними характеристиками, віртуальний простір безпосередньо у процесі свого сприйняття набуває принципово інші порівняно з реальним простором властивості. Насамперед, це пластичність – своєрідне поєднання здатності до миттєвої трансформації і зміни своєї протяжності (властивості віртуального простору).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антология мировой философии. – М., 1969. - Т. 1. - Ч. 1. – 576 с.
2. Аристотель. Сочинения. В 4-х т. / Аристотель. - М.: Мысль, 1975. – Т. 1. –550 с.
3. Ахундов М. Концепции пространства и времени: истоки, эволюция, перспективы / М. Ахундов. - М.: Наука, 1982. – 221 с.
4. Бруно Дж. Диалоги / Дж. Бруно. – М.: Госполитиздат, 1949. - 552 с.
5. Волченко В. Миропонимание и экоэтика XXI века. Наука – Философия – Религия. – / В. Волченко. – М.: Изд-во МГТУ им. Н. Баумана, 2001. – 432 с.
6. Декарт Р. Метафизические размышления / Р. Декарт. – Луцк: Изд-во «Вежа», 1998. – 302 с.
7. Делёз Ж. Что такое философия? / Ж. Делёз, Ф. Гваттари. - М.: СПб.: Институт экспериментальной социологии: Алетейя, 1998. – 286 с.
8. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант // Кант И. Сочинения: в 6 т. Т. 3. – М.: Мысль, 1964. – 799 с.
9. Кант И. О первом основании различения сторон в пространстве / И. Кант // Кант И. Сочинения: в 6 т. Т.2. – М.: Мысль, 1964. -510 с.
10. Койре А. От замкнутого мира к бесконечной вселенной / А. Койре. – М.: «Логос», 2001. – 288 с.
11. Лейбниц Г.-В. Новые опыты о человеческом разумении / Г.-В. Лейбниц // Сочинения: в 4-х тт. – Т. 2. -М.: Мысль, 1983.
12. Лосев А. Античная философия и общественно-исторические формации// Античность как тип культуры / А. Лосев и др. – М.: Наука, 1988.
13. Мах Э. Анализ ощущений и отношение физического к психическому /Э. Мах. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2005. – 304 с.
14. Николай Кузанский. Избр. филос. соч. Об ученом незнании. Об уме. О неинном. О бытии возможности / Николай Кузанский. – М., 1937. – 363 с.
15. Ньютон И. Математические начала натуральной философии / И. Ньютон ; Пер. с лат. и прим. А. Н. Крылова, ред. и предисл. Л. С. Полака. – М.: Наука, 1989. – 688 с.
16. Платон. Сочинения / Платон. –М., 1971. --Т. 3. -Ч. 1. -542 с.
17. Пригожин И. От существующего к возникающему время и сложность в физических науках / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М., 1984. - 257 с.
18. Уитроу Дж. Естественная философия времени / Дж. Дж. Уитроу. – М.: Прогресс, 1964. – 431 с.
19. Хайдеггер М. Время картины мира / М. Хайдеггер. – М.: Академический проект, 2008.

– С. 261.

20. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. – М.: Мир, 1985. – 404 с.

21. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; Пер. с англ. под ред. В. Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.

Петінова Оксана Борисівна – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК:1.316. 3:165.92+111.32

НОМО ECONOMICUS: МІЖДИСЦИПЛІНАРНЕ ЗБЛИЖЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПІДХОДІВ

В статті автор розглядає питання міждисциплінарного зближення альтернативних дослідницьких підходів моделювання економічної людини на прикладі посткейнсіанства, теорії обмеженої раціональності, радикального суб'єктивізму, експерименталізму, необіхевіоризму, персоналізму, тощо. Робить висновок про те, що потенціал моделі homo economicus в неокласичному варіанті характеризується синергійними комплементарними можливостями, що дозволяє включити її в міждисциплінарне поле досліджень, використовуючи матеріали з різних, не лише економічних сфер.

Ключові слова: економічна людина, модель, раціональний максимізатор.

НОМО ECONOMICUS: МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЕ СБЛИЖЕНИЕ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ ПОДХОДОВ

В статье автор рассматривает вопрос междисциплинарного сближения альтернативных исследовательских подходов моделирования экономического человека на примере посткейнсианства, теории ограниченной рациональности, радикального субъективизма, экспериментализма, необихевиоризма, персонализма и т.д. Делает вывод о том, что потенциал модели homo economicus в неоклассическом варианте характеризуется синергійними комплементарными возможностями, что позволяет включить ее в междисциплинарное поле исследований, используя материалы из разных, не только экономических сфер.

Ключевые слова: экономическая человек, модель, рациональный максимизатор.

HOMO ECONOMICUS: INTERDISCIPLINARY APPROACHING OF ALTERNATIVE RESEARCH APPROACHES

In the article the author considers the questions of interdisciplinary convergence of alternative research approaches of modeling of an economic person by the example of post-Keynesianism, the theory of limited rationality, radical subjectivism, experimentalism, neobichaviorism, personalism, etc. Concludes that the potential of the model homo economicus in the neoclassical version is characterized by synergistic complementary possibilities, which allows it to be included in the interdisciplinary field of research, using materials from different, not only economic, spheres.

Key words: homo economicus, model, rational maximizer.

Актуальність проблеми. У сучасному українському суспільстві, яке спрямоване на входження й облаштування в рамках світової господарської системи, відбуваються суттєві перетворення соціально-економічного характеру. Зазначені процеси актуалізують проблеми моделювання оптимальної поведінки суб'єктів господарювання на мікро- і макрорівнях. В